

Жанна КОВБА,
доцент НТУУ «КПІ», науковий співробітник Центру досліджень історії та культури
східноєвропейського єврейства НАУКМА

Юдео-християнські взаємини на теренах Східної Галичини (І пол. XX ст.)

Мало дослідженою складовою україноюдаїки є зв'язки християн та юдеїв у повному обсязі культури, політики, релігії, побуту та господарської діяльності.

Особливо мало знаємо про зв'язки у сфері релігії, хоч не бракує робіт про антисемітську налаштованість християнських церков чи антихристиянську сутність Талмуду. Галичині в цьому плані «пощастило», якщо взяти до уваги міжвоєнний період і події, пов'язані з Другою світовою війною.

Різні за формою релігії, до того ж різні політичні орієнтації кожної спільноти, вікова налаштованість євреїв на сепарацію від талмудично негативного, ворожого гою, християн від єврея-богобивці, до того ж захланного визискувача, здавалося б, виключали контакти, взаємовпливи. Але дійсність була іншою, коли йдеться про духовенство: рабинів, священників, їхню паству як взаємодію людських спільнот на одній землі.

У міжвоєнний час і юдейське, і християнське священство у бурхливому життєвому морі модернізації співіснувало з ідолами науки, політизації, секулярної боротьби за узаконення людського егоїзму, світу без Бога.

Це об'єднувало трьома засадничими функціями: служіння пастві в ім'я Боже, збереження і утвердження любові до Бога й ближнього, покори Божій волі, пошани до традицій Церкви, Костьолу, Синагоги як місць перебування Бога.

Так, були конфлікти, незгоди, протистояння у співжитті та співпраці християн римо- і греко-католиків, так, була формальна прірва між християнами й юдеями, але були неписані правила толерантності, взаємної пошани священства, пошуки уникнення або способів розв'язання конфліктів.

Історія цієї тонкої сфери людських вчинків, почуттів, контактів дійшла до нас лише частково зафіксована у спогадах, нечисленних документах, публікаціях у пресі, навіть у художній літературі.

Відомим прикладом добросусідства, солідарності християн обох обрядів та юдейських рабинів і вірних була участь у різних публічних заходах.

Такими були урочисто-ділові візитації єпископів, кардиналів. Для їхньої зустрічі, привітання зазвичай збиралися не лише священники й миряни, але рабини й цікаві місцеві євреї. Так зустрічали Митрополита Шептицького, польських римо-католицьких кардиналів, хасидських цадиків.

У 1909 р. Митрополит Шептицький писав, що при таких зустрічах воліє звертатися до євреїв мовою Тори, тобто гебрайською, бо бачить у них ближніх і прагне, щоб у душах їхніх розгорілася іскорка релігійного почуття під впливом Святого Письма.

Різні обряди, символи віри, звичаї, традиції богослужіння мають спільну основу, любов-служіння, які можуть долати зло ненависті, відступництва від Бога.

Ідеї християнської любові, солідарності священства на противагу внутрішньо церковним суперечкам, партійним уподобанням, міжнаціональному протистоянню у сфері релігії обстоював Митрополит Андрей у посланнях „О квестії соціальної", „Про єдність Церкви", взявши за основу євангельську настанову „Любіть своїх ворогів, добро робіть тим, хто ненавидить вас. Благословляйте тих, хто проклинає, і моліться за тих, хто кривду вам чинить" (Якова 6, 27-28).

Львівський рабин Єзיקііль Левін у численних проповідях, популярних статтях також зосереджував увагу своїх вірних на Торі, як сутності життя євреїв. У центрі уваги рабина Боже благословення і Боже покарання у юдейській історії.

І для християнського Митрополита Шептицького, і для рабина Левіна гріх переступу через Божі Заповіді, втрата віри стають причинами міжлюдських конфліктів, аморальних вчинків

ненависті.

На той час це була дуже актуальна, плідна, але непопулярна стратегія серед українців, євреїв, поляків.

Питання протистояння юдаїзму й християнства й одночасно їхніх спільних коренів обговорювалися в галицькому суспільстві як у політичному, богословському, масовому середовищах.

Так зване „єврейське питання”, яке у партійних виданнях часто зводилося до антисемітських закликів, у католицькому релігійному дискурсі набувало морально-етичного, пізнавального змісту.

Багато католицьких священиків, як Митрополит Шептицький, знали гебрайську мову, добре орієнтувалися в біблійній історії.

Позитивні образи Святої Землі, праотців, пророки вічного міста Єрусалима, християнських та юдейських святинь формувалися ще з початку сторіччя, про що свідчать різні публікації.

Релігійні книжкові й періодичні видання призначалися в першу чергу для священиків, але їх залюбки читали й польські та українські інтелігенти, в т.ч. і єврейські.

У 1937-38 рр. у Люблінському Католицькому університеті завершено переклад П'ятикнижжя Мойсея з гебрайської й видано з обширними коментарями.

У 1938 р. видані книги Ісуса Навина, Суддів, Рут, Самуїла, Царів. У 1939 р. ксьондз, професор Університету Йозефа Пілсудського Франтішек Росланец видав „теологічну розправу біблійну” „Расизм у світлі вчення святого Павла”.

На єврейське походження Христа звертає увагу Ришард Гансінець, протестуючи проти ганьби „лавкового гетто” у Львові.

1938 р. у Варшаві виходить добре впорядкований двотомник Матеуша Мізеса „Поляки християни єврейського походження”, яку охоче використовували при навчанні релігії.

Історія біблійних євреїв, Єрусалим, як спільна святиня євреїв, християн, були невід'ємною складовою паломницької літератури.

У 1935 р. побачила світ книжка, яку написав майбутній наступник Митрополита Андрея отець Йосиф Сліпий.

Це був детальний опис подорожі українських паломників (12 священиків і 11 мирян) до Святої Землі.

З єврейського боку також були намагання віднайти позитивні факти спільної історії релігійного і навіть світського співжиття. Рабин Самуїл Бабад у здавалося б суто секулярному меморіальному есеї на смерть маршалка Пілсудського пише про паралелі єврейської релігійної історії та новочасної Польщі: „Нам, євреям, Й.Пілсудський своїми діями нагадав епоху Макавеїв. Пілсудський, як і макавеї, були жменькою шаленців, які кинулися у вир боротьби з переважаючими ворогами, щоб здобути найбільший скарб народів – свободу”.

У 30-х рр. тема біблійного єврейства у контексті тогочасного становища євреїв Європи у цілком позитивному контексті поваги, співчуття була присутньою на сторінках греко-католицької релігійної, частково демократичної світської преси, у різних книжках.

У ці роки з'явилися два українські переклади „Пісні над Піснями” літератора В.Кравціва й отця Подольського, передруки першого українського перекладу М.Костомарова і П.Куліша, виданих ще у кінці XIX – на початку XX ст.

У 1936 р. в журналі «Дзвони» опублікований переклад о.Кравчука. Подано не лише переклад біблійного тексту, а й коментарі. Отець Кравчук фактично ототожнює старозавітних і сучасних йому юдеїв, хоч і вживає етноніми «єврей» і «жид». Він вбачає у образі «вірної любові молодій пари алегоричне зображення любові Бога до Ізраїля, немов одруження майбутнього Месії з вибраною дочкою з-поміж свого народу, наче подружній зв'язок між Богом і вибраним ним народом». Жодної згадки про «вину» євреїв за Христа, жодної полеміки з противними трактуваннями.

Поза сумнівом, „єврейське питання”, ставлення євреїв до Христа було предметом обговорення і полеміки. Але чи не був це крок – заклик до діалогу?

Поставити таке питання дозволяють наявні у фонді Митрополита Шептицького машинописні рукописи – майбутніх видань як для поляків, так і євреїв.

У текстах (1936-37 рр.) під заголовками: «Розмова Христа з Никодимом», «Никодим і християнство», у фрагментах оповіді про біблійного Йосифа, проданого братами у рабство – основна ідея не критика, не засудження євреїв, а спільні і для євреїв, і для християн як сучасних, так і прадавніх пошуки Бога, прийняття віри. Незнані автори або автор (Митрополит?) щиро вболівають за ізраїльський народ, його спасення. Йосиф, якому брати зробили велике зло, зображений як Месія, який не пам'ятає зла, допомагає братам з любов'ю і посвятою. Вражає біль, щире нерозуміння, «чому ізраїльський нарід не бачить так ясно сповненого пророцтва свого патріарха Ізраїля і не приймає свідоцтва многих поколінь народів світу».

Збереглася передмова Шептицького до видання німецькою мовою. Текст не датований, але суголосний з попередніми. Так Митрополит пише, що нині єврейський народ усвідомлює, що саме у Христі може отримати благословення, на яке його предки так довго чекали. „Можливо, для багатьох жидів звучатиме це зловісно, коли християнський проповідник звертається до ізраїльтян зі словами Апостола Петра: „Нехай, отже, напевно весь дім Ізраїля знає, що Бог зробив Господом і Христом оцього Ісуса, якого ви розіп'яли" (Дії 2,36).

Про інтерес Шептицького, а через нього і богословів його Церкви до юдаїки свідчать численні каталоги, проспекти, листи з видавництв, які надсилалися як особисто Митрополиту, так і до Митрополичого Ординаріату.

Про контакти греко-католицьких єпископів, самого Митрополита з рабинами, рабинатами й світськими євреями свідчать єврейські джерела. Ініціаторами таких контактів часто виступали представники єврейської спільноти. У 1935 р. відзначався 70-й ювілей Митрополита Шептицького. Польське духовенство, політичні діячі або ігнорували ювілей, або виступали з нападками і критикою.

Натомість з єврейського боку до Собору Святого Юра завітала делегація єврейської громади у складі членів управи, рабинів Є.Левіна, Л.Фрейда. Привітання Митрополиту було опубліковано у єврейській газеті „Chwilla", передруковано українськими газетами з повідомленнями про урочистості у Соборі.

У Перегінську, де у серпні 1935 р. перебував Митрополит, представники місцевої громади „Жидівські рабини" вручили ювілярові свою вітальну адресу.

Син рабина Є.Левіна залишив спогади про контакти батька з Митрополитом.

Про дружні зв'язки рабинів Львова, Рави-Руської з Митрополитом писав рабин Давид Кахане у спогадах «Щоденник Львівського гетто».

У архіві Митрополита збереглися листи від єврейських товариств, організацій з подяками за допомогу чи проханнями про неї. Серед них: подяка від Єврейського комітету допомоги жертвам погрому у Львові від 12 грудня 1918 р. за передані 500 крон; прохання від Християнського товариства у Римі „Приятелі Ізраїля" взяти участь у благодійній акції на користь євреїв; листи подяки від Спільки єврейських інвалідів, вдів і сиріт, Товариства Самодопомоги єврейських дрібних торгівців.

Чи не були наведені факти взаємин епізодичними, камерними, про які мало знали як в єврейському, так і християнському середовищах. Мабуть ні, особливо з огляду на політичний дискурс тогочасних польсько-українських спільнот.

Яскравим свідченням може бути резонанс інтерв'ю єпископа Івана Бучка кореспонденту газети „Chwila" Симону Шпунду.

Це був час загострення політичних взаємин між етносами, державного антисемітизму, запровадження "лавкового гетто", полеміки щодо ритуального забою худоби, яку євреї сприймали як порушення конституційних положень про рівноправність релігій.

Єпископ назвав антисемітизм антихристиянізмом, говорив про свої зв'язки з євреями ще зі шкільних років, симпатії до єврейських синагогальних канторів. На жаль, журналіст приписав йому і висловлювання, яких Іван Бучко не робив. Зокрема, про виняткові заслуги єврейства перед людством, посилення на неіснуючу П'яту книгу євангеліста Матея. Текст інтерв'ю, додавши нищівні звинувачення в юдофільстві і нелояльності до польської держави, передрукували деякі українські і польські радикальні газети. Звернення єпископа до редакції "Chwil" з проханням опублікувати спростування виявилось марним. Польське націоналістичне товариство «Самооборона» направило Митрополиту Андрею обширну скаргу з явними антисемітськими

закидами.

Однак, скандал не вплинув на взаємини священиків, Митрополита з єврейськими релігійними колами, однак, напевне, вплинув на довіру Митрополита до політичних партій та їхніх діячів. Про це свідчить машинописний текст інтерв'ю, очевидно, надісланий Шептицькому для ознайомлення представником Краєвої організації сіоністів у Львові (прізвище не вказано). Текст не датований, але ситуативно може належати до 1937 р. Згідно з текстом мав би Митрополит говорити: „Сіонізм є реальною силою, бо це ідея, яка базується на фундаментальних засадах найвищої людської етики і тому заслуговує на повну підтримку. Завдяки сіонізму жидівство стає нам ближчим, бо пізнаємо тип жида вільного від невірних кайданів. Вважаю сіонізм втіленням месіанської ідеї жидівства <...>. Мої симпатії з Вами. З задоволенням слідкую за розвитком і успіхами сіонізму. З правдивим задоволенням дізнаюся про успіхи у розбудові Палестини, розквіту краю й формування нового типу жида. Вірю, що Ваші зусилля будуть увінчані перемогою”.

Категоричність висловлювань, нехарактерний для Шептицького стиль викликають сумніви в його авторстві. Можливо, повторилася б історія, подібна до історії інтерв'ю єпископа Бучка. Але цього не сталося. Синім олівцем, рукою Шептицького з ініціалом «А» – тобто «Андрей» написано по-польськи «Відмовити» - Ж.К.).

Обставини і зміст опублікованих і неопублікованих інтерв'ю ієрархів Греко-Католицької Церкви журналістам єврейських видань, їхні запитання відбивають спосіб думання, прагнення політичних кіл єврейства розглядати Церкву як можливого політичного партнера, а також байдужість, індивідуальність до проблем віри, спільних для обох релігій заповідей. Але поза сумнівом у єврейських колах були свідомі авторитету Церкви, толерантного ставлення кліру до євреїв.

На виміну від католицької преси латинського обряду, у періодичних виданнях греко-католиків майже не обговорювалися питання політичних вимог євреїв, шкоди державі від засилля євреїв, особливо у сфері культури.

Спільною для католиків обох обрядів була негативна налаштованість щодо участі євреїв у комуністичному, соціалістичному рухах, ролі єврейства у Радянському Союзі, до Талмуду, а особливо до впливу євреїв на діяльність різних релігійних сект.

Але зерна терпимості, образу єдиного Бога і єдності дітей єдиного Бога були посіяні у кам'янистий галицький ґрунт. І можна лише дивуватися, що вони починали сходити. Як-бо інакше сприймати і пояснювати мирне співжиття, взаємну повагу серед переважної більшості віруючих галичан, пошуки можливостей обходити гострі кути, дразливі теми.

Устами бабусі і пароху Модест Левицький у книжечці «Петрусів сон» не лише засуджує сільських хлопчаків, які б'ють «жиденят», бо ж то «жиди Христа розіп'яли», а й наставляє: „...не жиди винні, бо скрізь є недобрі, лихі люди. Всі ж люди брати, бо вони діти одного Бога. І годиться, щоб вони жили у згоді, як брати, бо Ісус Христос сказав „возлюби ближнього як самого себе”. А всі люди наші ближні: і жиди, і німці, і цигани – всі діти одного Бога”.

Про жидівське походження Ісуса, Бога, народженого у печері, звідки пішло світло до міста, де „ізраїльський нарід спочивав у темряві”, жертвну смерть Христа без будь-якого натяку на „вину жидів” йдеться в оповіданні отця Квіта „Божі стежечки”.

Цікава реакція стареньких галичан на запитання про «вину жидів»: «Чули про таке, але то «бздури» – (дурня - Ж.К.), то неправда, то видумали православні батюшки, то так поляки могли казати, бо ж ненавиділи нас». Натомість охоче наводять десятки прикладів добросусідських взаємин, допомоги, пошани віри, обрядів, святих місць.

Була ще одна сторона людського буття, яка вимагала від священиків, рабинів як певної принциповості, так і доброї волі, вміння слухати, шукати якийсь компроміс, оберігаючи людські душі. Йдеться про мішані шлюби, які в ті часи були пов'язані зі зміною обряду у католиків, а то й віри у випадку християнсько-юдейського шлюбу.

Не можна не враховувати, що секулярна модерність вже проникала до галицької спільноти. Зростало число тих, які нехтували таїнством шлюбу, жили, як казали „на віру”.

Звісно, таких шлюбів було небагато. Юдейська і християнська спільноти не толерували мішаних пар, неосвячених шлюбів. Але вони були, особливо багато серед католиків.

Молоді люди переживали різні матеріальні і моральні труднощі, можливо, лише завдяки Божій ласці, яку рівною мірою, у різних іпостасях уособлювали священство і віруючі миряни.

Не буде перебільшенням вважати, що їхніми долями опікувалися Бог і людяність, інакше важко уявити, як вони могли не лише виживати, а бути щасливими.

Не такою вже рідкістю були шлюби християн і юдеїв. Відома політична діячка Мілена Рудницька у біографії-спогадах, призначених синові, описує історію одруження своєї матері-єврейки з ортодоксальної родини збіднілого крамаря і тата-українця, з польсько-української священничої родини.

В архівних фондах Митрополита й Митрополичого Ординаріату збереглися листи молодих людей: Володимира Альтіллера, Мойсея Гітера, Петра Підгайного, Стефанії Гололітер, які просять поради й допомоги у справі одруження, подальшого життя.

Вражає довіра до священства, чистота намірів, глибина почуттів, шанобливе ставлення до Таїнства шлюбу з боку адресатів, розважливості і розуміння ситуації Митрополитом і місцевими священиками.

Священики дуже обережно підходили до хрещення заради одруження, рабини були категорично проти. Фаїна Ляхер згадувала, що на пропозицію хлопця-українця Володимира Заплатинського „закласти сім'ю" відповіла відмовою, бо це вбило б її маму, було б несприйняте родичами. Хрещення доньки, яка прийняла би його перед одруженням, було б для побожної родини зрадою.

Випадків, коли молоді закохані пари розходилися, бо не могли переступити через віру, традицію, було набагато більше, і в цьому також певна заслуга священства як юдейського, так і християнського. Адже вже наступали часи, коли можна було переступати через і віру і традицію й жити без освяченого шлюбу. Можна було, чим і користали поодинокі пари. Але більшість не могла, не наважувалася. Скільком розбитим серцям допомагала молитва, сповідь, переконання у гріховності переступу Закону. Спогади свідчать, що як у випадках щасливих міжетнічних освячених шлюбів, так і випадках, коли у страху Божому молоді люди зберігали свою віру всупереч особистому щастю, вони були резонансними осередками, маяками любові, людської буденної солідарності, терпимості і шанування Божого Закону.

Формальні і неформальні контакти мали священики, рабини, учні та їхні батьки в царині освіти. Потрібно брати до уваги вплив на ці контакти політичних факторів: боротьба правих польських партій за винятково католицьку освіту, яку підтримувала частина римо-католицького кліру, протистояння національних меншин полонізації, як і цілковита підтримка і лояльність певної частини вчителів, учнів, їхніх батьків, особливо серед євреїв до урядового курсу.

Спогади, архівні документи свідчать про толерантне співіснування, навіть дружбу юдейських та християнських вчителів релігії, що й казати про їхній позитивний вплив на учнів.

У 30-х рр. у Галичині з'являються ознаки організованого навернення євреїв у християнську віру. Формально цей рух був ініційований протестантською данською місією, представники якої з'явилися у Львові ще в 1923 р. Очевидно, організатори були зацікавлені у співпраці з Католицькою Церквою.

У 1929 р. ідею створення власної місії висунули єпископи Римо-Католицької Церкви. Безпосередньо організацією місії займався О.Станіслав Солярж, редemptорист, під опікою єпископів В.Лукомського, Т.Михалковського.

Шептицький підтримав пропозицію, але виходячи не так з вигод для Церкви, як для добра євреїв. Він писав: „Місія для навернення жидів видається мені надзвичайно важливою, а особливо в нашому положенні. У всіх містечках на території майже цілої Польщі жие дуже численна і, як правило, дуже убога жидівська людність, для якої з нашої сторони мало або майже нічого не робиться. Вже те, що той народ є убогим, видається мені вказівкою для того, щоб між тими опущеними душами знайшлося би багато таких, які могли би зрозуміти й полюбити Христа Господа".

Митрополит наголошував, що для праці у місії потрібні люди, які б знали „жидівську народність", з щирою волею, доброю вірою, які могли б зацікавити „визнавців Старого Закону і за ласкою Божою переконати їх".

Однак, у власній єпархії Шептицький «не може числити на таку людину», тому пропонував

організувати місію у Вільно.

Чи була відомою ідея створення католицької місії для навернення євреїв ширшому загалу галицького греко-католицького духовенства? Як інформація про ініціативу римо-католицького єпископату частково.

Серед святоюрських прибічників Митрополита у 1936-38 рр. з'являються свої плани створення католицької єврейської віросповідальної громади східного обряду. Автором наміру, можливо, був сам Митрополит, гарячим прихильником, безпосереднім організатором – молодий священник Іван Котів.

Вісім листів о.Котіва до Митрополита, датовані 1936-38 рр.(свідчать про плани закласти у Львові таку громаду на засадах початків Христової Церкви, коли перші общини складалися з євреїв. Новонавернені євреї мали б зберігати свою етнічність, звичаї, обряди, які явно не суперечили християнському східному. Літургія мала би провадитися за старовинним сирійським (халдейським) обрядом, який був визнаний Апостольською Столицею і практикований Сирійською з'єднаною Церквою.

Оскільки не було літургійних книг гебрійською мовою, на перехідному етапі мали би використовувати араміїські тексти, схвалені римським престолом. Допоки нова Церква не мала своїх священників, душпастирська опіка могла б бути доручена о.Котіву. Він з дитинства знав їдиш, вивчав Біблію, гебрійські, сирійські літургійні тексти. Проповіді, сповіді мали відбуватися мовою їдиш.

Листи о.Котіва свідчать про його цілковиту відданість невеликій, за його висловом, „громадці жидів", пересічних бідняків, бо, на його думку, то добре, що „зачинається від ремісників, як за св.Апостолів, бо вченим, «здається», дорога до ласки Христової замкнена".

Не знайдено жодної відповіді Митрополита отцю Котіву, але контекст листів до Митрополита дозволяє вважати про обережність і розважливість Шептицького у справі організаційних засад майбутньої Церкви, турботи про опіку над її вірними.

Місія, яку планував Митрополит Шептицький і підготовкою якої ревно опікувався о.Котів, не була створена перш за все через воєнні події. Доля тих євреїв, які хотіли стати християнами-католиками східного обряду, не відома.

Натомість відомо, що о.Котів був одним із організаторів акції Греко-Католицької Церкви з рятування євреїв в часи нацистської окупації.

У жодних спогадах світських і релігійних євреїв не згадується про місію, та членів „громадки" євреїв-християн. Або про неї не знали, або з якихось причин не хотіли згадувати.

Можна вважати, що у 30-і рр. контакти духовенства євреїв і християн, римо-католицького і греко-католицького та їхніх вірних не зводилися лише до широко стереотипно описаних конфліктів чи ворожого, або нейтрально-відчуженого несприйняття. Були приязні стосунки, було бажання, намірення діалогу, була солідарність на основі прийняття Божого Закону як норми людського співжиття.

У роки Другої світової війни католицькі священники, зокрема Митрополит Шептицький, вірні, свідомо, легально, різними способами протистояли проти винищення євреїв, а також таємно провадили акції рятування. Про це свідчать факти, що через десятки років забуття велика кількість Праведників народів світу виявилася саме серед галичан.